

*Рибка І. Є.,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ОЗНАКИ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі досліджено ознаки неплатоспроможності фізичної особи у цивільному праві України. Пропонується розрізняти ознаки неплатоспроможності фізичної особи і ознаки банкрутства фізичної особи. Доведено, що виявлення комплексу ознаки неплатоспроможності фізичної особи є підставою для кредитора або самої фізичної особи звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство фізичної особи. Визначені перспективні напрями подальших розвідок з досліджуваних питань.

Ключові слова: неплатоспроможність, фізична особа, банкрутство, боржник, кредитор.

Постановка проблеми. Тематика банкрутства фізичних осіб постійно перебуває у полі зору як сучасних науковців, так і законодавця. Це цілком природно у нинішніх умовах, коли постійно відбувається зростання обсягу простроченої заборгованості за кредитами та іншими зобов'язаннями через відсутність у більшості фізичних осіб можливості для належного виконання своїх грошових зобов'язань в іноземній валюті перед кредиторами у зв'язку з більше ніж трикратним зростанням курсу долару США та аналогічним ростом курсів усіх інших валют по відношенню до гривні. Стан виконання зобов'язань у національній валюті також зазнає значного негативного впливу у зв'язку зі зниженням фактичного прожиткового мінімуму в країні.

Ця ситуація є віддзеркаленням складного фінансового стану нашої країни, коли протягом декількох останніх років Україні вдається утримувати основні фінансові показники від повного краху виключно завдяки значним фінансовим вливанням з боку іноземних держав та міжнародних структур.

У цих умовах важливим завданням сучасної юридичної науки стає формування інструментарію, що згодом буде використаний при розробці механізму регулювання суспільних відносин у галузі банкрутства фізичних осіб.

На жаль, за сучасних тенденцій економічного розвитку сумніватися у тому, що відповідний інструментарій рано чи пізно буде затребуваний, не доводиться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовідносини неспроможності та банкрутства були предметом дослідження вітчизняних вчених: Р.Г. Афанасьєва, А.М. Бірюкова, О.М. Борейко, В.В. Джуна, В.А. Малиги, Б.М. Полякова, П.Д. Пригузи, В.В. Радзивілюк, О.О. Степанова, М.І. Тітова та ін.

Однак ступінь дослідження ознак неплатоспроможності фізичної особи нині залишається недостатнім.

Мета статті – дослідити стан розвитку наукової думки з проблематики ознак неплатоспроможності і надати пропозиції щодо класифікації ознак неплатоспроможності фізичної особи у цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на той факт, що останнім часом робляться певні кроки до впровадження в Укра-

їні інституту банкрутства фізичних осіб (зокрема, у грудні 2015 року був переданий на розгляд комітету Верховної Ради України з питань економічної політики проект Закону про реструктуризацію боргів фізичної особи або визнання її банкрутом), слід зауважити, що нині основні наукові поняття у згаданій галузі залишаються недостатньо дослідженими. Одним із таких системоутворюючих визначень є поняття «неплатоспроможність фізичної особи».

Оскільки у правовій системі України інститут банкрутства традиційно досліджується у розрізі діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, більшою мірою категорійно-понятійний апарат з проблематики банкрутства та відновлення платоспроможності сформований наукою господарсько-го права.

Водночас частина вчених цілком доречно звертає увагу на той факт, що поняття неплатоспроможності має входити до сфери наукових інтересів фахівців у галузі цивільного права. Так, ще на початку ХХ сторіччя О.М. Трайнін зазначав, що банкрутство включає у себе два елемента, один із яких – неспроможність – є поняттям цивільного права [1, с. 27].

У ґрунтовному дослідженні проблематики неспроможності та банкрутства у цивільному праві України О.М. Борейко вказує на те, що інститут неспроможності (банкрутства) сформувався і залишається на перетині приватного і публічного права, регулює відносини, в яких тісно переплітаються суспільний інтерес і прагнення приватних осіб, включає матеріальні й процесуальні норми. Інститут неспроможності (банкрутства) містить норми декількох галузей права, будучи комплексним правовим інститутом. При вирішенні питань, пов'язаних із неспроможністю (банкрутством), застосовуються норми цивільного, кримінального, господарського права, цивільного і господарського процесу. Крім того, залежно від конкретної ситуації не виключене застосування норм сімейного, земельного, трудового права. Через це вивчення і розуміння інституту неспроможності (банкрутства) неможливе в рамках будь-якої однієї галузі права [2, с. 1].

Досліджуючи проблематику неплатоспроможності фізичної особи у цивільному праві України, неможливо оминати увагою відповідну нормативно-правову базу.

Так, відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] неплатоспроможністю є «неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше як через відновлення його платоспроможності». При цьому, відповідно до положень згаданого Закону України [3], боржником є юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності або фізична особа за зобов'язаннями, які виникли у фізичної особи у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності, неспроможний виконати протягом трьох місяців свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтвер-

джені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом.

Я.Г. Рябцева під «неплатоспроможністю» пропонує розуміти нездатність боржника вчасно виконати свої зобов'язання перед кредиторами, в результаті чого можна припустити, що активи такої особи перевищують пасиви [4, с. 214–215].

В.П. Козирева та А.П. Гаврилішин дійшли висновку про те, що терміни «неплатоспроможність», «неспроможність» та «фінансова неспроможність» є тотожними та характеризують економічний (фінансовий) стан боржника, на відміну від «банкрутства», яке є юридичним, судовим визнанням боржника банкрутом [5, с. 55].

О.М. Борейко зазначає, що «неспроможність» має цивільно-правовий характер і є засвідченою судом абсолютною неплатоспроможністю боржника, «банкрутство» – визнаною господарським судом неспроможністю боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Відповідно, критерій неплатоспроможності є ключовим для визначення процедури банкрутства, що застосовується до боржника при розгляді господарським судом справи про банкрутство [2, с. 11].

В.В. Капустін [6] пропонує виділяти три основні підходи до визначення поняття «неспроможність». Так, згідно з першим під неспроможністю розуміють заявлену боржником або визнану арбітражним судом неможливість задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та зобов'язання з виплати обов'язкових платежів, що призвело до застосування до боржника процедури зовнішнього управління з метою відновлення його платоспроможності, а під банкрутством – стан, що призвів до застосування до боржника процедури конкурсного проведення процесу з метою пропорційного задоволення вимог кредиторів у межах наявних активів боржника. Другий підхід полягає в тому, що терміни «банкрутство» і «неспроможність» вживаються як взаємозамінні, як синоніми. Прихильники третього підходу зазначають, що банкрутство – поняття виключно кримінально-правове, значною мірою обумовлене цивільно-правовою неспроможністю [6, с. 167].

Викладене свідчить про існування множини підходів до змісту визначень та взаємозв'язків таких понять, як «неплатоспроможність», «неспроможність» та «банкрутство». За цих умов у розрізі обраної нами тематики встановлення ознак неплатоспроможності є одним із перших кроків, що дозволяють відокремити це поняття від суміжних термінів.

Б.М. Поляков вказує на існування п'яти основних ознак неплатоспроможності: 1) характер грошових зобов'язань; 2) базовий розмір грошових вимог; 3) спірність вимог; 4) строк несплати; 5) наявність виконавчого провадження [7, с. 81].

В.Д. Чернадчук у дослідженні правового регулювання неплатоспроможності банків виділяє такі ознаки неплатоспроможності банків [8, с. 9]:

- неспроможність банку своєчасно виконати законні вимоги кредиторів;
- неспроможність банку в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів;
- відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку;
- протягом 15 робочих днів банк не виконує 10 й більше відсотків своїх прострочених зобов'язань;

– визнання банку неплатоспроможним здійснюється в межах адміністративної процедури (за рішенням Національного банку України).

Окремий блок досліджень становлять роботи, присвячені розробці ознак неплатоспроможності з позицій економічної теорії (зокрема, роботи О.М. Столяренка [9], П.Г. Перерви, В.Л. Товажнянського [10] та інших).

Дослідження законодавства з питань відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом у поєднанні з напрацюваннями сучасних авторів із зазначеної тематики, дозволило нам виокремити ряд ознак неплатоспроможності фізичної особи.

1. Характер грошових зобов'язань фізичної особи.

Відповідно до частини 2 статті 90 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] підставою для визнання фізичної особи банкрутом є його нездатність задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати обов'язок зі сплати обов'язкових платежів.

Згідно з абзацом 5 частини 1 статті 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] грошове зобов'язання – це зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України. До грошових зобов'язань відносяться також зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підяду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях. До складу грошових зобов'язань боржника, в тому числі зобов'язань щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, що виникли з такої участі. Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство, якщо інше не встановлено законом.

Водночас у законодавстві міститься обмеження щодо характеру грошових зобов'язань як ознаки неплатоспроможності фізичної особи. Згідно з частиною 3 статті 90 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] заяву про порушення справи про банкрутство фізичної особи можуть подати кредитори (за винятком кредиторів, вимоги яких пов'язані з зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, кредиторів, які мають вимоги щодо стягнення аліментів, а також інші вимоги особистого характеру).

Слід пояснити, що у жовтні 2011 року до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] були внесені зміни (Законом від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI), направлені на те, щоб набуття фізичною

особою статусу суб'єкта підприємницької діяльності не призводило до можливості застосування процедури банкрутства до боргів, які виникли не у зв'язку зі здійсненням такою фізичною особою підприємницької діяльності. Водночас у разі втрати фізичною особою статусу суб'єкта підприємницької діяльності до її боргів, які виникли саме у зв'язку зі здійсненням такою фізичною особою підприємницької діяльності, можна застосувати процедуру банкрутства. Це є дуже важливим як для кредиторів (аби не дати можливості боржнику уникнути банкрутства та продажу його майна ліквідатором шляхом реєстрації боржником припинення підприємницької діяльності), так і для самого боржника (якщо після припинення ним підприємницької діяльності з'ясувалося, що він неспроможний сплатити всі підприємницькі борги).

Зокрема, згідно з частиною 1 статті 90 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3], правила, передбачені цією статтею, застосовуються до відносин, пов'язаних з визнанням банкрутом фізичної особи за боргами, які виникли у неї у зв'язку зі здійсненням підприємницької діяльності.

Узагальнюючи викладене, можна сказати, що однією з ознак неплатоспроможності фізичної особи є нездатність задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями, які виникли у зв'язку зі здійсненням такою особою підприємницької діяльності та/або виконати обов'язок зі сплати обов'язкових платежів за винятком зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, вимог щодо стягнення аліментів, а також інших вимог особистого характеру.

2. Розмір грошових вимог до фізичної особи з боку кредиторів (кредиторів).

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено законом (частина 3 статті 10 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3]).

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» [11] з 1 вересня 2015 року розмір мінімальної заробітної плати встановлений на рівні 1 378 грн.

Таким чином, наступною ознакою неплатоспроможності фізичної особи є розмір грошових вимог кредитора (кредиторів), які сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати (станом на 1 вересня 2015 року ця сума складає 413 400 грн.). Вказана ознака є загальною і для інших випадків неплатоспроможності, крім неплатоспроможності фізичної особи.

3. Строк несплати.

Виходячи зі змісту абзацу 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3], строком, який визнаний для боржника як граничний для виконання грошових зобов'язань, є три місяці після настання встановленого строку виконання таких зобов'язань.

Поряд із цим, згідно з частиною 4 статті 90 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3], до заяви фізичної особи про порушення справи про банкрутство може бути доданий план погашення його боргів, копії якого надсилаються кредиторам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство. Якщо від-

сутні заперечення кредиторів, господарський суд може затвердити план погашення боргів, що є підставою для зупинення провадження у справі про банкрутство на строк не більше трьох місяців.

Відповідно до частини 7 цієї ж статті, якщо в результаті виконання боржником плану погашення боргів вимоги кредиторів задоволені в повному обсязі, провадження у справі про банкрутство припиняється.

Відповідним чином виникає питання: «З якого моменту слід вважати фізичну особу неплатоспроможною?».

З цього питання В.В. Хахулін та В.А. Малига пропонують виокремлювати два види неплатоспроможності залежно від строків – тимчасову та стійку (абсолютну) [12, с. 102]. А. В. Жуков вважає, що строк починається з дати невиконання боржником своїх зобов'язань за договором, а не з моменту пред'явлення документа до виконання [13, с. 81–82]. В.В. Джунь вважає, що початковий момент прострочення боргу слід обчислювати моментом закінчення строку виконання боржником свого цивільного зобов'язання, яке визначається за правилами статей 530 та 612 Цивільного кодексу України [14, с. 124]. На думку Б.М. Полякова, таке твердження є суперечливим, адже строк потрібно обраховувати з моменту початку виконавчого провадження, оскільки судити про реальну неплатоспроможність суб'єкта господарювання можна за результатами виконавчого провадження за вже прийнятим юрисдикційним актом [15, с. 87].

Ми пропонуємо у питанні строку несплати як ознаки неплатоспроможності фізичної особи керуватися положеннями частин 4 та 5 статті 91 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3]. Так, згідно з частиною 4 зазначеної статті, якщо у встановлений частиною 2 цієї статті строк фізичною особою не подано доказів задоволення вимог кредиторів і в зазначений строк не укладено мирової угоди, господарський суд визнає фізичну особу банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру. Відповідно до частини 5 тієї ж статті з дня прийняття господарським судом постанови про визнання фізичної особи банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури строки виконання зобов'язань фізичної особи вважаються такими, що настали.

Таким чином, ми вважаємо, що день прийняття господарським судом постанови про визнання фізичної особи банкрутом є моментом юридичного підтвердження неплатоспроможності фізичної особи і відкриття ліквідаційної процедури, оскільки саме цей момент визначений як такий, після якого строки виконання зобов'язань фізичної особи вважаються такими, що настали.

Узагальнюючи викладене, наступною ознакою неплатоспроможності фізичної особи ми вважаємо нездатність задовольнити вимоги кредиторів з моменту настання встановленого строку виконання таких зобов'язань до моменту прийняття господарським судом постанови про визнання фізичної особи банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Таким чином, ми вважаємо, що неплатоспроможність фізичної особи у цивільному праві України характеризується сукупністю певних характерних ознак, що можуть бути згруповані так: ознаки, що визначають характер грошових зобов'язань фізичної особи; ознаки, що визначають розмір грошових вимог до фізичної особи з боку кредитора (кредиторів); ознаки, що визначають строк несплати.

Висновки. Підсумовуючи отримані результати, ми пропонуємо розрізняти ознаки неплатоспроможності фізичної особи і ознаки банкрутства фізичної особи.

Виявлення комплексу ознак неплатоспроможності фізичної особи є підставою для кредитора, або самої фізичної особи звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство фізичної особи.

Натомість виявлення ознак банкрутства фізичної особи є підставою для визнання господарським судом фізичної особи банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

За цих умов перспективним напрямом подальших розвідок слід вважати дослідження ознак банкрутства фізичної особи.

Література:

- Трайнин А.Н. Несостоятельность и банкротство : Доклад, прочитанный в С.-Петербургском юридическом обществе / А.Н. Трайнин. – СПб : Издание Юридического книжного склада «Право», 1913. – 61 с.
- Борейко О.М. Неспроможність та банкрутство у цивільному праві України (основні положення та правова природа) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.М. Борейко. – Одеса, 2012. – 21 с.
- Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
- Рябцева Я.Г. Поняття та ознаки банкрутства / Я.Г. Рябцева // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 213–217.
- Козирева В.П. Поняття та ознаки банкрутства авіаційних підприємств / В.П. Козирева, А.П. Гаврилішин // Юридичний вісник. – 2009. – № 4. – С. 54–57.
- Капустін В.В. Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення / В.В. Капустін // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3. – С. 165–168.
- Поляков Б.М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине / Б.М. Поляков. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 440 с.
- Чернадчук В.Д. Правове регулювання неплатоспроможності банків / В.Д. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2007. – 230 с.
- Столяренко О.М. Вплив неплатоспроможності підприємства на його подальшу діяльність / О.М. Столяренко // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1. – С. 208–210.
- Товажнянський В.Л. Визначення ознак банкрутства: санація та реструктуризація підприємств / В.Л. Товажнянський, П. Г. Перерва // Вісник НТУ «ХП». – 2013. – № 52. – С. 152–162.
- Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28 грудня 2014 року № 80-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 5. – Ст. 37.
- Хахулин В.В. Некоторые экономико-правовые условия целесообразности банкротства / В.В. Хахулин, В.А. Малыга // Проблемы формирования антикризисной политики и механизма банкротства предприятий / [под ред. В.Н. Амитан, Н.И. Конищева и др.]. – Донецк, 1998. – С. 102–103.
- Жуков А.В. Новое о возбуждении дела о банкротстве должника / А.В. Жуков // Бизнес. – 2000. – № 6. – С. 81–82.
- Джунь В.В. Институт несостоятельности : світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : [монографія] / В.В. Джунь. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Юридическая практика, 2006. – 384 с.
- Поляков Б.М. Законодавство України про банкрутство: теорія та практика його застосування / Б.М. Поляков. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 240 с.

Рыбка И. Е. Признаки неплатежеспособности физического лица в гражданском праве Украины

Аннотация. В работе исследованы признаки неплатежеспособности физического лица в гражданском праве Украины. Предлагается различать признаки неплатежеспособности физического лица и признаки банкротства физического лица. Доказано, что выявление комплекса признаков неплатежеспособности физического лица является основанием для кредитора или же самого физического лица обратиться в хозяйственный суд с заявлением о возбуждении дела о банкротстве физического лица. Определены перспективные направления дальнейших исследований по рассмотренным вопросам.

Ключевые слова: неплатежеспособность, физическое лицо, банкротство, должник, кредитор.

Rybka I. Signs of insolvency of a natural person in the civil law of Ukraine

Summary. In the paper we study the signs of insolvency of a natural person in the civil law of Ukraine. It is proposed to distinguish signs of insolvency of a natural person and signs the bankruptcy of a natural person. It is proved that the identification of the complex features of insolvency of a natural person is grounds for the lender or individual to appeal to the economic court for bankruptcy proceedings individual. Identified promising areas for further research on the issues discussed.

Key words: insolvency, individual, bankruptcy, debtors, creditors.